

Розділ 3

Трудове право; право соціального забезпечення. Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Земельне право

УДК 340.096

DOI: <https://doi.org/10.31732/2707-9155-2020-38-108-115>

Правові основи банківської системи в Україні

Француз А.Й.

*Герой України, Заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри державно-правових дисциплін,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна
тел.: (050) -33-944-02, e-mail: AnatoliyFJ@krok.edu.ua
ORCID: 0000-0003-2861-1252*

Бойченко О.М.

*Здобувач вищої освіти ступеня магістр,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна
тел.: (066) 395-03-22, e-mail: novoaidar@ukr.net
ORCID: 0000-0001-9239-5350*

Legal basis of the banking system in Ukraine

Frantsuz A.J.

*Hero of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine
Doctor of Laws Sciences, Professor,*

*Professor of Department of State Legal Disciplines,
“KROK” University, st. Tabirna, 30-32, 03113, Kyiv, Ukraine
тел.: (050) -33-944-02, e-mail: AnatoliyFJ@krok.edu.ua
ORCID: 0000-0003-2861-1252*

Boychenko O.M.

*Master student, “KROK” University,
st. Tabirna, 30-32, 03113, Kyiv, Ukraine
tel.: (066) 395-03-22, e-mail: e-mail:novoaidar@ukr.net
ORCID: 0000-0001-9239-5350*

***Анотація.** Для побудови довершеного правового фундаменту функціонування банківської системи в Україні необхідно подальше її удосконалення, розробка фундаментальних та прикладних засад її подальшого зміцнення, усунення негативних проявів, які мають місце в сучасній банківській практиці. Наразі нерозв'язаними залишаються багато проблем, серед яких зокрема захист прав кредиторів, вдосконалення інституту банкрутства, ефективність функціонування банківської системи та способи оцінки ризиків, державна стратегія розвитку банківської системи тощо. Конкретизація профільного законодавства, стандартизація і уніфікація відповідно до існуючих правових моделей банківської діяльності розвинутих країн світу, продумана політика протекціонізму державних інституцій дозволить надати справжній імпульс розвитку банківської структури України і, як наслідок, повернення їй довіри громадян що, в свою чергу, безумовно спричинить ріст позитивної динаміки економічної складової. У наведеній статті показано місце сучасної банківської системи в економічному вимірі України, визначено поняття «банківська система» як одне з центральних, системоутворюючих понять банківського права, виокремлено кілька підходів щодо розуміння такого поняття, зазначено структуру банківської системи України, її елементи, окреслено основні функції. Окремо увага була зосереджена на стані дослідження проблематики банківського права загалом та банківської системи зокрема, зазначено науковців – дослідників та вчених – економістів, які зробили значний вклад у вивченні та визначенні теоретичних проблем банківського права, у пізнанні й дослідженні правових основ банківської системи в Україні, розробці практичних рекомендацій щодо впровадження нових елементів в фундамент її зміцнення та розбудови. Наголошено на ролі центрального банку країни (Національного банку України) в структурі банківської системи та визначено його основну функцію відповідно до існуючої структури сталих правовідносин. Дана публікація дозволить зрозуміти, насамперед, що таке банківська система, її структуризація та функції відповідно до чинної нормативно-правової бази.*

***Ключові слова:** банківська система; нормативно-правова база; банківське законодавство/право; фінансово-кредитні установи; інституційний, функціональний та системний підходи, стан дослідження.*

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 8.

***Annotation.** In order to build a perfect legal foundation for the functioning of the banking system in Ukraine it is necessary to further improve it, to develop the fundamental and applied bases for its further strengthening, to eliminate the negative manifestations that take place in the modern banking practice. Many issues remain unresolved, including the protection of creditors' rights, the improvement of bankruptcy, the efficiency of the banking system and risk assessment*

methods, the state strategy for the development of the banking system, and so on. Specification of profile legislation, standardization and unification in accordance with the existing legal models of banking activity of developed countries of the world, thoughtful protectionist policy of state institutions will give a real impetus to the development of the banking structure of Ukraine and, as a result, return to it the confidence of citizens, which, in turn, will definitely favor dynamics of the economic component. The article shows the place of the modern banking system in the economic dimension of Ukraine, defines the concept of "banking system" as one of the central, system-forming concepts of banking law, outlines several approaches to understanding such a concept, shows the structure of the banking system of Ukraine, its elements, outlines the main functions. Particular attention was focused on the state of the study of banking law in general and the banking system in particular, noted scientists - researchers and scientists - economists who have made a significant contribution to the study and determination of theoretical problems of banking law, in the knowledge and research of the legal foundations of the banking system in Ukraine, the development of practical recommendations on the introduction of new elements in the foundation of its strengthening and development. The role of the central bank of the country (National Bank of Ukraine) in the structure of the banking system is emphasized and its main function is defined in accordance with the existing structure of stable legal relations. This publication will allow to understand, first of all, what the banking system is, its structuring and functions in accordance with the current regulatory framework.

Keywords: banking system; legal framework; banking law; financial and credit institutions; institutional, functional and systematic approaches, state of the study.

Formulas: 0, *fig.:* 0, *tabl.:* 0, *bibl.:* 8.

Постановка проблеми

З моменту здобуття Україною незалежності і дотепер у банківській системі нашої держави триває систематичне вдосконалення її елементів, насамперед це стосується її нормативної складової.

Однак існує ще багато суперечливих питань, які все ще залишаються актуальними, і яким слід приділяти підвищену увагу з точки зору їх правового вдосконалення, зокрема: захист прав кредиторів, вдосконалення інституту банкрутства, державна стратегія розвитку та функціонування банківської системи та страхові ризики. Отже, подальше зміцнення основ право-регуляторної складової функціонування банківської системи вимагає постійної уваги держави насамперед на законодавчому рівні, а також, без перебільшення, щоденного регулюючого впливу Національного банку України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У сфері дослідження теоретичних проблем банківського права відомі, зокрема, такі фахівці конституційного права як М.В. Вітрук, М.І. Козюбра, М.П. Орзіх, О.Ф. Фрицький; адміністративного права – В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, Д.М. Бахрах, Ю.П. Битяк, І.Л. Бачило, Л.Г. Білий, І.П. Голосніченко, В.В. Галуцько, В.М. Селіванов та ін.; цивільного права – М.С. Братусь, А.В. Венедіктов, Я.М. Шевченко та ін.

Велике значення у пізнанні та вивченні правових основ банківської системи в Україні мають теоретичні висновки українських вчених та дослідників банківської справи Т.А. Латковської, А.А. Нечай, О.П. Орлюк, П.С. Мазуркевич, Л.А. Савченко, В.Д. Чернадчук та ін.

Посилену увагу слід приділяти роботі економістів, які досліджували про-

блеми банківської системи: Г.Д. Алексеєнко, А.В. Васюренко, А.В. Дзюблюк, О.І. Лаврушина, А.М. Мороз, М.І. Савлук, Т.С. Смовженко, В.С. Шорський та ін.

Дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених мають велике теоретичне та практичне значення. Водночас, незважаючи на постійний інтерес до проблем правового регулювання банківської діяльності, питання її розвитку та вдосконалення завжди залишатимуться актуальними та потребуватимуть глибокого вивчення. Ці питання складають суть проблеми і є предметом дослідження в наведеній статті.

Формулювання цілей статті

Основна мета цієї статті полягає в тому, щоб показати основний зміст поняття «банківська система», окресливши підходи до її визначення, визначити основні правові поняття цього терміна, а також показати фундаментальні правові основи її функціонування в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження

З моменту проголошення незалежності України було створено фундамент діючої банківської системи, який характеризується постійним розвитком її складових. Цей період визначається постійним оновленням нормативно-правової бази діяльності банків в Україні. У той же час існуюча законодавча та нормативна база страждає від серйозних суперечностей та прогалин, і відстає від швидкого розвитку технологій. Подальший розвиток банківського законодавства потребує змін та доповнень, розробки та прийняття нових законодавчих та нормативно-правових актів [1, с. 22].

У сучасних економічних умовах банківська система України все ще не є повністю мобілізованою та не реалізує всі притаманні їй стимулюючі можливості. Існує багато невіршених

проблем, серед яких підвищення рівня капіталізації банків, захист прав кредиторів, поліпшення процедури банкрутства, ефективність банківської системи та шляхи оцінки ризиків, державна стратегія розвитку банківської системи. Тож банківська система потребує вдосконалення, розробки основних та прикладних основ її подальшого зміцнення, усунення негативних проявів, що виникають у сучасній банківській практиці. У зв'язку з цим існує об'єктивна необхідність вдосконалення законодавчих рамок банківської системи в Україні.

Банківська система займає важливе місце в економічній системі будь-якої держави. Банківська діяльність є важливою частиною грошової сфери економіки, сприяє мобілізації та використанню фінансових ресурсів для виконання фінансових зобов'язань, визначає динаміку інвестиційного процесу. Ефективна банківська система необхідна для сталого економічного зростання. Тенденції розвитку фінансової системи та розвиток технологій визначають необхідність створення нових підходів до правового регулювання діяльності банків для забезпечення їх стабільного розвитку, мобільності, конкурентної переваги на ринку фінансових послуг. Оскільки банківська система виступає об'єктом державного регулювання, слід чітко усвідомлювати, що є компонентами банківської системи.

Одним з центральних ключових понять банківського права є поняття «банківської системи», стосовно якого немає єдності поглядів. На основі аналізу різних підходів до поняття «банківська система» встановлено, що вони, як правило, формують окремі групи. У кожній з груп є певні недоліки, які полягають у тому, що банківська система є не просто механічною асоціацією банків у країні, навіть якщо вона демонструє їх взаємозв'язок та взаємозалежність.

Банківська система – це не випадкова різноманітність, випадковий набір елементів, всі банки разом – це система. Системі притаманне виконання окремих елементів функцій, орієнтованих на досягнення певних загальних цілей. Специфіка банківської системи визначається її складовими елементами та відносинами, що виникають між ними. Оскільки банківська система виступає об'єктом управління, необхідно чітко розуміти, що входить до банківської системи та її складових елементів. Як уже зазначалося, у вітчизняній економічній літературі існує декілька понять «банківська система». Так, згідно «Енциклопедії банківської справи України», банківська система визначається як «сукупність різних типів банків та банківських установ, які мобілізують кошти та надають клієнтам позики та інші послуги, приймаючи депозити та позики. Ця система внутрішньо організована, має спільну мету та завдання» [2, с. 190]. Там же, банківська система визначається як «сукупність різних типів банків та банківських установ у їх взаємозв'язку як невід'ємна частина кредитної системи України» [2, с. 56].

Деякі вчені визначають банківську систему України як «внутрішньоорганізовану, взаємопов'язану, об'єднану спільною метою, сукупність банківських та фінансових установ, яка формується та діє на основі Конституції та законів України» [3, с. 56]. Це визначення впливає з того, що в банківську систему входять не тільки банки, але й інші фінансові установи. Хоча це і є дискусійним питанням, оскільки існують самоконцепції «банківська система» та «грошова система». Кредитно-фінансова система – це більш широке поняття, ніж банківська система. Вона включає, крім останнього, всі небанківські установи [4, с. 96]. Отже, банки можуть входити до кредитної системи,

але будь-які кредитні установи (ломбарди, довірчі компанії, кредитні спілки, фінансові, страхові компанії тощо), які здійснюють певні банківські операції, насправді не є банками і не можуть, як зазначає Т.П. Остапішин трактуватись як компоненти банківської системи [5, с. 4]. Напевно, поняття «банківська система» слід розглядати у вузькому та широкому розумінні. Банківська система у вузькому розумінні – це сукупність різноманітних організаційно-правових форм та спеціалізації банківських установ, взаємопов'язаних та об'єднаних загальною метою та функціями, основою діяльності яких є накопичення та вкладання коштів на основі погашення, сплати відсотків при постійному контролі та нагляді за їх діяльністю з боку державних органів. Елементи банківської системи України як основа її побудови визначені законодавством, а саме статтею 4 Закону України «Про банки і банківську діяльність». Банківська система України складається з Національного банку України та інших банків та відділень іноземних банків, які створені та діють на території України відповідно до положень цього Закону та інших законів України. Наведене визначення передбачає, що до елементів банківської системи належать не лише банки та відділення іноземних банків, що здійснюють банківські операції, але і органи, що регулюють та контролюють цю діяльність. Однак визначення банківської системи, зазначене у статті 4 Закону України «Про банки і банківську діяльність», яке зводиться до перерахунку лише банківських установ, які є членами банківської системи, на наш погляд, занадто вузьке. Більш вдалим широким підходом до визначення системи є, на нашу думку, наступний, що банківська система це не тільки ті суб'єкти, які здійснюють певну діяль-

ність, але й організації, що формують інфраструктуру цих видів діяльності, забезпечують первинну функцію системи. У науковому відношенні є всі підстави виходити з широких концепцій банківської системи, оскільки це дозволить реально оцінити ситуацію та розробити форми взаємодії всіх елементів.

Критичним аналізом наукової літератури вітчизняних та зарубіжних вчених було виділено три підходи до концепції «банківської системи»: інституційний, функціональний та системний підходи.

З інституційної точки зору банківська система виступає як «поєднання універсальних та спеціалізованих банків та банків-емітентів», «поєднання банківських та небанківських фінансових установ, що здійснюють певні банківські операції», «сукупність взаємопов'язаних фінансових установ (банки)». Системний підхід дозволяє інтерпретувати визначення «банківської системи» як ключової динамічної складової фінансової системи, яка історично склалася під впливом зовнішніх і внутрішніх процесів, що відбуваються в країні, є цілісним поєднанням усіх банків у країні, які взаємодіють між собою. З точки зору функціонального призначення, банківська система, розглянута як сукупність банківських установ, специфіка взаємодії між ними створює незалежну економічну структуру (рівні) для забезпечення та регулювання процесів формування та використання фінансових ресурсів, необхідних для розвитку економіки.

Проводячи дослідження відносно категорії «банківська інфраструктура», визначення її ролі та місця в ринковій економіці, можна зробити висновок, що утримання інфраструктури визначається внутрішньою економічною єдністю всіх її елементів та специфічною функ-

ціональністю. Вона включає різні види підприємств, агентств та служб, що забезпечують життєдіяльність банків. Банківська інфраструктура включає інформаційну, методичну, наукову, кадрову підтримку, забезпечує, регулює та створює умови для нормального, безперервного, багаторівневого функціонування та взаємодії її суб'єктів щодо купівлі та продажу банківських продуктів.

Елементи банківської системи України як основа її побудови визначені в законодавстві, що значно полегшує вирішення питання про критерій віднесення певних груп до системи. Відповідно до статті 4 Закону України «Про банки і банківську діяльність», прийнятого 7 грудня 2000 року [6], банківська система складається з Національного банку України та інших банків, відділень іноземних банків, які зареєстровані та працюють в Україні. Слід зазначити, що існує загальноприйняте визначення поняття «банківська система» в юридичній літературі України. Так, у «Юридичній енциклопедії» банківська система визначається як «сукупність різних типів банків та банківських установ, які мобілізують кошти та надають клієнтам позики та інші послуги, приймаючи депозити та позики. Ця система внутрішньо організована, має спільну мету та завдання» [7, с. 35].

Структурно банківська система може бути одного або двох рівнів. Дворівнева банківська система, характерна для більшості розвинених країн з ринковою економікою. Однорівнева банківська система забезпечує переважно горизонтальні зв'язки між банками, універсалізацію їхніх операцій та функцій. Банківська система в Україні є дворівневою структурою і складається, по-перше, з Національного банку України, по-друге, з банків різних форм власності, спеціалізації та сфери діяльності. У

вітчизняній банківській системі Національний банк України є банком вищого рівня та виконує функції, характерні для центральних банків розвинених європейських країн, виступає емісійним та розрахунковим центром, контролюючим органом, банком банків, банком уряду України.

Виходячи з вищенаведеного, на основі аналізу досліджень науковців-економістів та юристів банківська система є специфічною правовою організаційною структурою, яка забезпечує функціонування грошового ринку та економіки в цілому. До функцій банківської системи належать такі функції: 1) стабілізація; 2) створення грошей та регулювання грошової маси; 3) трансформаційна. Стабілізаційна функція характеризує сталість банківського та грошового ринку. Функція створення грошей та регулювання грошової маси означає, що банківська система швидко змінює масу грошей в обігу, збільшуючи або зменшуючи її відносно зміни попиту на гроші. Виконуючи цю функцію, вирішальна роль належить Національному банку, визначеному основоположним щодо здійснення грошово-кредитної політики в країні [8, с. 10]. У здійсненні цієї функції бере участь не тільки Національний банк, а й усі інші банки. Саме через банки відбувається великий обсяг грошових платежів та платежів підприємств, організацій та населення. Трансформаційна функція полягає в тому, що мобілізуючи тимчасово вільні кошти деяких учасників ринку та надаючи їх різними способами іншим суб'єктам, банки перетворюють їх на дійсно функціонуючий капітал. Банківські установи залучають вільні кошти підприємств та населення та вкладають їх на власний ризик у розвиток суб'єктів господарювання, впливаючи, таким чином, на кількість, якість, вартість та терміни грошового капіталу.

Оскільки банківські установи працюють переважно із залученими коштами суб'єктів господарювання, а банківська діяльність має значні ризики, банківські організації постійно перебувають у стані можливої втрати грошей, через що може статися їх банкрутство та втрата довіри до банківської системи. Стабілізаційна функція покликана забезпечити стабільність банківського та грошового ринку. Її реалізація забезпечується прийняттям нормативних актів, що регламентують діяльність усіх елементів банківської системи та встановленням відповідного механізму нагляду за дотриманням чинного банківського законодавство.

Висновки

Отже, найкращим варіантом визначення банківської системи є сукупність усіх типів банків та банківських установ, які є об'єктом державного регулювання, внутрішньо організовані, мають спільну мету та завдання. Структурно банківська система поділяється на два рівні, перший з яких складається з Національного банку України (завданням якого є розробка основних принципів грошово-кредитної політики та контроль за її реалізацією), другий – усі банки (головне завдання яких – обслуговування юридичних та фізичних осіб, надання їм різноманітних послуг з прийому депозитів та наданих позик).

Банківська система має певні характеристики, а саме: цілісність, структура, взаємозв'язок системи та середовища, ієрархія та наявність суб'єкта управління, оскільки банківська система є однією з соціальних систем суспільства. Належачи до однієї з найскладніших соціальних систем, вона характеризується наявністю в ній не лише керуючих процесів, а й здатності до самоврядування.

Література

1. Проблеми сучасної конституціоналістики: навч. посіб. / М. П. Орзіх, М. В. Афанасьєва, В. Р. Барський [та ін.] за ред. М. П. Орзіха. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 272 с.
2. Енциклопедія банківської справи України. Київ: Ін Юре, 2010. 680 с.
3. Банківське право України: навч. посіб. / За заг. ред. проф. А.О. Селіванова. Київ: Ін Юре, 2011. 384 с.
4. Вступ до банківської справи / Під ред. проф. М. І. Савлука. Київ: Лібра. 2012. 344 с.
5. Остапишин Т. П. Основи банківської справи: курс лекцій / Т.П. Остапишин. Київ: МАУП, 2009. 112 с.
6. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5-6. – Ст.30 (із наступними змінами та доповненнями).
7. Юридична енциклопедія: В 6-ти Т. / Голова редкол. Ю.С. Шемшученко. Київ: Українська енциклопедія. 1998. Т.1, А-Г. 672 с.
8. Андрійко О. Ф. Державний контроль у сфері виконавчої влади / О. Ф. Андрійко. Київ, 1999. 45 с.

References

1. Orzikh, M.P (2011), Problemy suchasnoyi konstitutsionalistiki [*Problems of modern constitutionalism*], Jurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.
2. Stelmakh, V.S. (ed.) (2010), Entsiklopediya bankivskoyi spravi Ukrayiny [*Encyclopedia of Banking of Ukraine*], In Yure, Kyiv, Ukraine.
3. Selivanov, A.O. (ed.) (2011), Bankivske pravo Ukrayiny [*Banking Law of Ukraine*], In Yure, Kyiv, Ukraine.
4. Savluk M.I. (ed.) (2012), Vstup do bankivskoyi spravy [*Introduction to Banking*], Libra, Kyiv, Ukraine.
5. Ostapishin, T.P. (2009), Osnovy bankivskoyi spravy: kurs lektsiy [*Fundamentals of Banking: Lecture Course*], MAUP, Kyiv, Ukraine.
6. Verkhovna Rada Ukrayiny (2009), The Law of Ukraine “About Banks and Banking”, *Vidomosti Verhovnoy Radi*, vol. 5-6, St.30.
7. Shemshuchenko, Y.S. (ed.) (1998), Yuridichna entsiklopediya [*Legal Encyclopedia*], Ukrainian Encyclopedia, Kyiv, Ukraine.
8. Andriyko, O. F. (1999), Derzhavnyy kontrol u sferi vykonavchoyi vlady [*State control in the sphere of executive power*], Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 14.02.2020 року